

Aleksandra Zienkiewicz

Akademia Pomorska w Słupsku

Słupsk

e-mail: aleksandra.zienkiewicz@apsl.edu.pl

ORCID: 0000-0003-2323-913X

Dominik Krupa

12. Szczecińska Dywizja Zmechanizowana im. Bolesława Krzywoustego

Szczecin

e-mail: do.krupa@ron.mil.pl

POTENCJAŁ TURYSTYCZNY AFGANISTANU W ASPEKCIE ROZWOJU TURYSTYKI MILITARNEJ AFGHANISTAN TOURISM POTENTIAL IN THE APPLE OF MILITARY TOURISM DEVELOPMENT

Zarys treści: Celem artykułu jest zaprezentowanie zasobów turystycznych Afganistanu w zakresie możliwości rozwoju nowej formy turystyki, jaką jest turystyka militarna. Celem szczegółowym opracowania jest próba odpowiedzi na pytanie, czy przy obecnym stanie gospodarki, a przede wszystkim stanie bezpieczeństwa państwa, możliwy jest rozwój jakiegokolwiek formy turystyki, a *stricte* turystyki militarnej. Zakres podstawowych badań obejmował analizę statystyk dotyczących wpływów z turystyki międzynarodowej oraz turystycznego zainteresowania obszarem Afganistanu na podstawie danych zgromadzonych na stronie internetowej Google Trends. Całość badań dopełnił opis wybranych zasobów antropogeniczno-militarnych badanego kraju.

Słowa kluczowe: turystyka militarna, turystyka wojenna, Afganistan

Key words: military tourism, war tourism, Afghanistan

Wstęp

Jedną z najnowszych form turystyki kulturowej – turystyka militarna – w ostatnich latach zdobywa coraz więcej zwolenników zarówno w Polsce, jak i na świecie. Zjawisku temu sprzyjają m.in.: nagromadzenie kulturowych zasobów turystycznych o znaczeniu historycznym i wojskowym, a także coraz częściej organizowane

imprezy plenerowe o charakterze militarnym. Turystyka ta nazywana bywa również przez niektórych autorów militarną turystyką kulturową, turystyką wojenną, turystyką pól bitewnych czy też turystyką urządzeń militarnych [Kowalczyk 2008, Jędrysiak, Mikos von Rohrscheidt 2011, Sadowski 2016, Zienkiewicz, Podciborski 2019].

Zainteresowanie autorów wymienioną wyżej formą turystyki wynika w dużej mierze z faktu, iż obszar Afganistanu posiada bardzo duży potencjał do uprawiania turystyki militarnej ze względu na przeszłość historyczną tego państwa i położenie. Afganistan, z jego klanową strukturą społeczną i bardzo słabą władzą centralną, był w przeszłości obiektem zainteresowania potężnych imperiów. Jednak niedostępność terenów tego azjatyckiego kraju oraz zdolność częstokroć zwaśnionej społeczności lokalnej do mobilizacji w obliczu zagrożenia zewnętrznego spowodowały, iż nawet ogromna siła militarna nie zagwarantowała utrzymania nad nim długotrwałej kontroli. Przykładem takim jest finalna porażka wojsk brytyjskich po trzech wojnach w XIX i XX wieku. Katastrofalną w skutkach okazała się również interwencja radziecka w latach 1979–1989. W XXI wieku terytorium Afganistanu stało się areną starć o podłożu ideologicznym pomiędzy bojówkami islamskich radykałów a wojskami Paktu Północnoatlantyckiego [Matuszak 2014]. Te oraz wcześniejsze wydarzenia pozostawiły w granicach prezentowanego kraju wiele obiektów o charakterze militarnym, takie jak konstrukcje obronne, zamki, lub porzucony sprzęt wojskowy oraz inne urządzenia i miejsca, które mogą stać się przedmiotem zainteresowania turysty militarnej.

Celem niniejszego opracowania jest wskazanie możliwości rozwoju turystyki militarnej. Celem szczegółowym zaś jest zaprezentowanie przykładów obiektów militarnych oraz innych obszarów wykorzystywanych współcześnie, także jako terenów turystyczno-rekreacyjnych zlokalizowanych na terytorium Afganistanu. Zakres przestrzenny opracowania zamyka się zatem w części regionu fizycznogeograficznego Azji Południowo-Zachodniej [Makowski 2008, Organizacja Narodów Zjednoczonych], jak również w części Regionu Azji Południowej, określonej przez Światową Organizację Turystyki UNWTO.

W prezentowanym artykule omówiona została turystyka militarna, m.in. na przykładzie cytadeli Bala Hissan w Ghazni, cytadeli Qala-i-Ikhtiyaruddin ulokowanej w starożytnym mieście Herat oraz cytadeli Bala Hissar i murów obronnych w Kabulu. Natomiast analizy statystyczne dotyczyły zakresu lat 2009–2019, co uwarunkowane zostało słabą dostępnością materiału statystycznego.

Badania nad turystyką militarną – przegląd literatury

Turystyka militarna stanowi obecnie jedną ze stosunkowo nowych, nietypowych form turystyki, która przez A. Kowalczyka [2008], T. Jędrysiaka i A. Mikos von Rohrscheidta [2011] nazywana jest także militarną turystyką kulturową, turystyką wojenną, turystyką pól bitewnych czy też turystyką urządzeń militarnych.

W literaturze polskiej pojawiło się wiele różnych definicji turystyki, które w zakresie swoich zainteresowań zakładają m.in. kryterium kulturowego charakteru walorów wybieranych do zwiedzania – zaspokajając tym samym specyficzne potrzeby poznawcze, które odpowiadają głównie zainteresowaniom związanym z militarnymi aspektami przeszłości danego obszaru. T. Jędrysiak i A. Mikos von Rohrscheidta [2011, s. 14], stwierdzają ponadto, że militarna turystyka kulturowa to „podróże turystyczne mające za cel uzyskanie osobistego doświadczenia lub edukację, w których istotną częścią programu, decydującą o podjęciu podróży lub udziale w niej, jest zwiedzanie miejsc i obiektów o charakterze obronnym lub związanych z dziejami konfliktów zbrojnych, a także wojska i uzbrojenia, dowódców i żołnierzy”. Celami zwiedzania turysty są zatem: fortyfikacje, historyczne miejsca bitew, miejsca związane z biografiami znanych ludzi związanych z poruszoną problematyką, zakłady zbrojeniowe, muzea, schrony, bunkry i inne budowle o znaczeniu obronnym, jak również wydarzenia i imprezy o znaczeniu militarnym.

Przeglądu funkcji turystyki historyczno-militarnej dokonał A. Kowalczyk [2009], wyróżniając następujące funkcje: historyczno-edukacyjną, martyrologiczną, polityczno-ideologiczną, kulturalno-rozrywkową, rekreacyjno-sportową oraz przygodową. W przytoczonym opracowaniu A. Kowalczyk poczynił również szczegółowy podział atrakcji turystycznych ważnych z punktu widzenia tej formy turystyki, dzieląc atrakcje na przestrzenne (związane z występowaniem walorów materialnych i niematerialnych) oraz nieprzestrzenne. Przez turystykę historyczno-militarną rozumie on „wszelkie formy aktywności podejmowanej przez turystów, którzy kierują się – traktując to jako cel zasadniczy lub uboczny – chęcią odwiedzenia obiektów i miejsc związanych w różnym stopniu z przeszłością, a których wspólnym mianownikiem są aspekty dotyczące działań wojennych i szeroko pojmowanej wojskowości” [2018, s. 95].

Zdaniem M. Lawina i A. Stasiaka [2009] przedmiotem zainteresowania turysty w zakresie militariów mogą być budowle obronne, takie jak twierdze, forty, cytadele, bunkry, linie umocnień (udostępnione do zwiedzania lub nieprzystosowane do zwiedzania); pola bitew, jak również muzea wojskowe, pomniki związane z miejscami bitew, walk etc., mogiły i cmentarze poległych żołnierzy. Autorzy wymieniają również „wydarzenia militarne”, takie jak: święta jednostek wojskowych, spotkania i zloty miłośników militariów i grup rekonstrukcji historycznych oraz inscenizacje bitew.

Interesującym jest fakt, iż praktycznie do końca pierwszej dekady XXI w. pojęcie turystyki militarnej w ww. ujęciach w Polsce praktycznie nie istniało. W monografii autorstwa T. Lijewskiego, B. Mikułowskiego i J. Wyrzykowskiego [2002] wyróżnia się na przykład krajoznawstwo i turystykę poznawczą, brak jest natomiast bezpośrednich odwołań do turystyki militarnej – wymienia się zaś „obiekty historyczno-wojskowe” jako jedno z walorów antropogenicznych. Autorzy wspomnianego opracowania stwierdzają: „Jednym z celów krajoznawstwa jest umożliwienie zwiedzającym zetknięcie się z miejscami, z którymi kojarzą się wydarzenia o charakterze patriotycznym. W polskiej historii i krajobrazie nie brakuje wydarzeń związanych z walkami o wolność i niepodległość, a także miejsc pamięci narodowej (...). Dopiero

na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku względy polityczne przestały decydować o ich udostępnianiu. Sądzić można, że w bliskiej przyszłości staną się one nowymi, ważnymi celami turystyki poznawczej” [2002, s. 136]. J. Poczta [2008, s. 2] w swoich badaniach potwierdziła zaś, że „obok wielu form turystyki masowej coraz większego znaczenia nabierają nowoczesne rodzaje turystyki indywidualnej, w tym kwalifikowanej. Obserwuje się wzrost popytu na wypoczynek czynny, w nieskażonym środowisku i w kontakcie z naturą. Jedną z niekonwencjonalnych form turystyki aktywnej jest turystyka militarna”. Poza ww. autorami na temat turystyki militarnej pisali również: D. Chylińska [2006], W. Cynarski [2012], E. Stach [2013], E. Stach i in. [2014] oraz W. Zgłobicki [2016] i wielu innych.

W literaturze zagranicznej na początku XXI w. zaczęły rozwijać się badania nad dziedzictwem wojskowym [Venter 2017]. Pisali na ten temat m.in. A.W. Emerson i A. Guarante [2009], którzy pojmowali dziedzictwo wojskowe jako podzbiór turystyki dziedzictwa obejmujący elementy uznania, zdumienia, nostalgii i emocjonalnego przywiązania, z którymi turysta może się identyfikować poprzez przeszłe doświadczenia, kulturę lub wspólną historię. Z kolei raport pt. „*Interest in Military Heritage Research Summary: November 2015*” [2015] informuje o rosnącym międzynarodowym zainteresowaniu dziedzictwem wojskowym. Na temat szeroko pojętego dziedzictwa militarne, w tym problemu miejsc podboju kolonialnego (np. bitew w Isandlwana, Rorke’s Drift and Blood River), pisali R.H. Lemelin, K.P. Whyte i in. [2013]. Badania prowadzone przez W. Logana i K. Reeves [2009] potwierdzają, że rośnie zainteresowanie dziedzictwem związanym z ciemnymi wydarzeniami „*dark events*”, zarówno na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym. Mroczne wydarzenia, które obecnie są przedmiotem zainteresowania turysty „militarnej”, obejmują miejsca i instytucje, które są związane z bolesnymi okresami historii, takie jak miejsca masakry i ludobójstwa, miejsca związane z byłymi zakładami karnymi, jeńcami wojennymi, polami bitew i wieloma innymi.

Badania obejmujące problematykę „turystyki dziedzictwa wojskowego” były podejmowane m.in. przez J. Huh [2002], D. Chhabra, R. Healy i E. Sills [2003], natomiast o tematyce pokrewnej, np. „turystyce krwi” i „*dark tourism*” pisali m.in. A. Biran i K.F. Hyde [2013]. Interesująca jest również praca R. Raine [2013], w której dokonano podziału czynników motywacji do odwiedzania miejsc związanych z dziedzictwem wojskowym. Z kolei w pracy autorstwa R. Magee i A. Gilmore [2015] zaprezentowano trzy kategorie turystów, którzy podróżują do militarnych zabytków:

- osoby mające osobiste relacje z miejscem dziedzictwa wojskowego, dla których miejsce to ma znaczenie osobiste i emocjonalne, dziedzictwo osobiste i poczucie powiązania z własnym dziedzictwem osobistym;
- zwyczajni turyści niemający osobistego związku z wojskowym zabytkiem, traktujący odwiedzenie obiektu jedynie jako rozrywkę (turyści ci szukają przede wszystkim edukacji i wiedzy);
- ambiwalentni turyści, którzy odwiedzają poszczególne obiekty, aby „zobaczyć, by w to uwierzyć” [Venter 2017].

W literaturze przedmiotu dotyczącej *stricto* problematyki turystyki militarnej w Afganistanie niezmiernie ważną rolę odgrywają publikacje przybliżające tło historyczne oraz sytuację społeczno-ekonomiczną, polityczną kulturową oraz militarną prezentowanego obszaru, takie jak opracowania: J. Petrusa [1987], P. Balcerowicza [2001], J. Sierakowskiej-Dyndo [2002] oraz prace J. Modrzejewskiej-Leśniewskiej [2010], A. Łukaszewicz [2010], a także Ł. Jureńczyka [2013] i J.Z. Matuszaka [2014]. Szczególnie ważna ze względu na znikomą liczbę opracowań dotyczących turystyki militarnej w Afganistanie okazały się opracowania zagranicznych autorów: P. Clammera¹ oraz przewodnik wydany w 1977 r., autorstwa N. Hatch Dupree pt. „An Historical Guide to Afghanistan”.

Przydatne, ze względu na specyfikę omawianej formy turystyki, są także opracowania: I. Prądyńskiego [1985], „Militaria polskich formacji i Wojska Polskiego z lat 1914–1922” [1989], „Muzealnictwo wojskowe” [1985, 2017] oraz prace autorów: J.J. Piątka [2009], J. Lamparskiej i A. Malik [2011]. Niezwykle wartościowym i zarazem obszernym opracowaniem jest także: „Encyklopedia techniki wojskowej” [1987].

Metody badawcze

Podjęta problematyka niniejszego opracowania, ze względu na swą specyfikę i mocno ograniczoną dostępność danych, wymagała doboru określonych metod i technik badawczych. W prezentowanym opracowaniu dotyczącym zagadnienia turystyki militarnej zostały wykorzystane metody opierające się na informacjach wtórnych zawartych na stronach udostępnionych przez instytucje: Ministry of Information and Culture Directorate of Tourism Regulatory Affairs, Ministry of Foreign Affairs, Ministerstwo Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polski, CEIC Data. Wyjątkowo jednak ważnymi i niezastąpionymi okazały się metody polegające na zbieraniu informacji pierwotnych (obserwacje, wywiady, gromadzenie materiału fotograficznego). Ze względu na specyfikę tematyki artykułu, a zwłaszcza bardzo zindywidualizowanych zachowań turystycznych i przy braku odpowiednich materiałów statystycznych, szczególnie pomocne okazały się metody i techniki związane z badaniami prowadzonymi w warunkach kameralnych (metoda historyczna) oraz badaniami przeprowadzonymi w terenie (obserwacja, gromadzenie materiału fotograficznego). Stosunkowo nowym narzędziem wykorzystanym w artykule było skorzystanie ze strony internetowej Google Trends², dzięki czemu możliwe było określenie turystycznego zasięgu geograficznego Afganistanu.

W artykule znalazły także zastosowanie metody statystyczne, które były szczególnie użyteczne podczas opracowania danych uzyskanych z poszczególnych instytucji, a dotyczyły analizy wpływów z międzynarodowego ruchu turystycznego na terenie prezentowanego kraju.

¹ P. Clammer, *A place for tourism in Afghanistan's recovery?*, http://afghandata.org:8080/jspui/bitstream/azu/3076/1/azu_acku_pamphlet_ds352_c636_2004_w.pdf [dostęp: 10.04.2020].

² Google Trends, <https://trends.google.com/trends/explore?date=2009-01-01%202019-12-31&q=afghanistan%20tourism> [dostęp: 20.04.2020].

Potencjał turystyczny Afganistanu

Wprawdzie Afganistan zajmuje marginalną pozycję na rynku turystyki międzynarodowej, skupiając na swym obszarze niewielką liczbę światowych przyjazdów i dochodów z turystyki zagranicznej, to w ostatnich latach zwiększa się zainteresowanie tym krajem. Jednym z powodów tego zainteresowania są kształtujące się możliwości rozwoju turystyki militarnej, wojennej czy też po prostu ekstremalnej [Kalinowska 2019]. Współcześnie, szczególnie dla osób orientujących się w obecnej sytuacji panującej w Afganistanie, jest ogromnym zaskoczeniem, że w tym kraju funkcjonowały i nadal funkcjonują organizacje turystyczne. Jedną z nich jest Afgańska Organizacja Turystyczna, której pomysłodawcą był Abdul Wahab Tarzi. Organizacja uzyskała członkostwo w Światowej Organizacji Turystyki, a jej nadrzędnym celem działalności jest popularyzacja turystyki w Afganistanie – głównie zajmuje się promocją historii i dziedzictwa kulturowego, a także starożytnych zabytków, związanych m.in. z dawną drogą handlową – Jedwabnym Szlakiem³.

Bogata historia Afganistanu udokumentowana jest istnieniem wielu atrakcyjnych turystycznie obiektów. W połączeniu z unikalną przyrodą, znacznie zróżnicowaną w różnych częściach kraju, Afganistan może być wartościowym celem ruchu turystycznego nie tylko dla amatorów turystyki militarnej. Jest to państwo śródlądowe, zlokalizowane w Azji ze stolicą w Kabulu. Graniczy z Chińską Republiką Ludową (długość granicy to ok. 76 km), Pakistanem (2429 km), Iranem (936 km), Turkmenistanem (744 km), Uzbekistanem (137 km) i Tadżykistanem (1206 km). Afganistan pod względem cywilizacyjnym, według S.P. Huntingtona [2007], należy do cywilizacji islamskiej, która zwłaszcza w wydaniu azjatyckim, wydaje się atrakcyjna dla turystów ze Świata Zachodu, bo jest wciąż nieodkryta.

W rozwoju turystyki militarnej niezwykle ważne, szczególnie ze względu na walory poznawcze, jest dziedzictwo kulturowe i historyczne. Początkowe próby zorganizowania państwowości w aktualnych granicach Afganistanu sięgają XVI w. i są związane z ruchem Rouszan. Głównymi dążeniami ruchu było zrzućenie jarzma Mongołów, którzy sprawowali władzę nad tymi terenami między XII a XVIII w. W I połowie XVIII w. Ahmad Szach wykorzystał osłabienie wewnętrzne, jakie przechodziły Persja oraz państwo Wielkich Mogołów i podjął skuteczną próbę stworzenia zrębów państwowych. W 1747 r. został on pierwszym władcą państwa Afganów, a podczas swoich rządów podporządkował sobie Kabul, Peszewar, Herat i Kaszmir [Matuszak 2014].

W XIX w., po przezwyciężeniu chaosu w związku ze śmiercią Ahmada Szacha, starano się kontynuować dzieło budowy silnego państwa. Kilkanaście lat przed rozpoczęciem rządów Ahmada Szacha Dost Mohammada Wielka Brytania i Rosja carska zaczęły interesować się obszarem Afganistanu i Azji Środkowej. Rywalizacja ta, określana mianem „Wielkiej Gry”, miała charakter wojskowy, ale również dyplomatyczny. Za początek „*The Great Game*” przyjmuje się 1813 r., czyli datę

³ Ministry of Information and Culture Directorate of Tourism Regulatory Affairs, <https://tourism.gov.af/> [dostęp: 7.04.2020].

podpisania traktatu z Gulistanu, który zakończył wojnę rosyjsko-perską, a za koniec – 1907 r., kiedy to zawarto porozumienie rosyjsko-angielskie, dzielące strefy wpływów w Azji Środkowej.

Na obszarze Afganistanu toczyło się w przeszłości wiele wojen. W latach 1839–1842 miała miejsce I wojna afgańsko-brytyjska, z której zwycięstwo przypadło Afgańczykom. Po śmierci Dosta Mohammada (1863 r.) dnia 21.11.1878 r. armia brytyjska wkroczyła na teren Afganistanu, co dało początek kolejnej, II wojnie afgańsko-brytyjskiej. W wyniku przegranych walk oraz podpisania porozumienia w Gandamak Afganistan zrzekł się prawa m.in. do prowadzenia samodzielnej polityki zagranicznej oraz zezwalał na obecność na swoim terytorium brytyjskich obserwatorów. Podczas rządów Abdura Rahmana (1880–1901) została zbudowana silna armia i znacznie rozwinęła się gospodarka. Udało się także wprowadzić jednolity system monetarny oraz jednolity system miar i wag. W 1907 r. między Rosją a Wielką Brytanią zawarto porozumienie dotyczące rozgraniczenia wpływów na terytorium państwa. Kolejnym ważnym wydarzeniem na początku XX w. była I wojna światowa i neutralna postawa kraju, która była krytykowana przez większość obywateli. Dnia 3.03.1919 r. Amanullah, syn rządzącego wcześniej Habibullaha, ogłosił niepodległość Afganistanu.

Następnymi ważnymi wydarzeniami w przeszłości państwa afgańskiego były:

- III wojna afgańsko-brytyjska i podpisanie traktatu pokojowego w Rawalpindi;
- uznanie przez Rosję niepodległości Afganistanu (traktat brzeski z 3.03.1919 r.);
- uchwalenie pierwszej w historii Afganistanu konstytucji z 1923 r.;
- umocnienie sytuacji wewnętrznej przez Zahir Szacha, ostatniego króla Afganistanu (rozwój edukacji, modernizacja i rozwój rolnictwa).

Podczas II wojny światowej Afganistan pozostał obszarem neutralnym, ale już w latach 40. i 50. XX w. stał się obiektem rywalizacji ZSRR i Wielkiej Brytanii, a później także Stanów Zjednoczonych. W latach 60. rozpoczął się konflikt między Afganistanem a Pakistanem o teren Pustunistanu. Kolejne dekady to okres chaosu wewnętrznego, lata okupacji ZSRR, a następnie próby sięgnięcia po władzę przez talibów. Pięć lat rządów talibskich przyniosło regres w dotychczasowych osiągnięciach społecznych, gospodarczych i kulturowych. Podczas tego okresu nawracano społeczeństwo do praw Szariat (m.in. odebrano prawa kobietom), wskutek czego nastąpił kryzys gospodarczy. Na obecną sytuację w Afganistanie miało także wpływ udzielenie schronienia przywódcy Al-Kaidy Osamie bin Ladenowi oraz wydarzenia z 11.09.2011 r. [Matuszak 2014].

Do kulturowych walorów omawianego kraju zaliczyć należy niezwykle urozmaiconą strukturę etniczną, co stanowić może dodatkowy walor dla zwiedzających tę część świata. Do przeważającej grupy ludności należą Pasztunowie (ok. 42,0%), Tadžycy (27,0%), Hazarowie (9,0%) i Uzbegy (8,0%). Zapoznanie się z tekstem hymnu Afganistanu uzmysławia, jak wiele narodów zamieszkuje ten kraj. Wymienia on Baludźów, Uzbeków, Pasztunów, Hazarów, Turkmenów, Tadžyków, Arabów, Godźarów, Pamirczyków, Nuristańczyków, Baharawich, Kazyłbaszów, a także Ajmaków i Paszajów. Chociaż uznane są dwa główne języki urzędowe w kraju – paszto i dari

– to istnieje wiele obszarów, gdzie ludność posługuje się wyłącznie lokalnym językiem. To utrudnia umocnienie się władzy państwowej, a także asymilację lokalnych społeczności⁴. Większość z wymienionych grup etnicznych stanowią muzułmanie, z czego sunnici stanowią około 80,0%, a szyici 9,0% [Matuszak 2014⁵].

Podstawę gospodarki kraju stanowi rolnictwo, z którego utrzymuje się blisko 3/4 ludności kraju. Większość upraw stanowi pszenica, a poza tym: kukurydza, ryż, jęczmień, a także proso, bawełna, buraki cukrowe oraz ziemniaki. Uprawia się także melony, winorośl, które można zakupić na licznych targowiskach, co stanowi dodatkowy walor turystyczny. Około 1/3 mieszkańców zajmuje się z hodowlą owiec i kóz [Kałuski 1985, Matuszak 2014, ryc. 1].

Ryc. 1. Walory kulturowe Afganistanu
Fig. 1. Cultural values of Afghanistan
Źródło: zbiory własne (D. Krupa).

Poza zasobami związanymi z wartościami militarnymi, historycznymi i kulturowymi, Afganistan może stanowić w przyszłości atrakcyjny obszar eksploracji. Położony jest wśród łańcuchów górskich i rozległych pustyń, stanowiących północno-wschodnią część Wyżyny Irańskiej. Centralną część kraju zajmuje natomiast trudno dostępny system górski Hindukuszu, sięgający blisko 7,7 tys. m n.p.m., stanowiący dział wodny między dorzecziami: Amu-darii, Indusu i Hilmendu. Zachodnie przedłużenie Hindukuszu, posiadające niezwykle walory krajobrazowe, stanowią wapienne góry Parapamis. W kierunku południowym i zachodnim łańcuchy te obniżają się i przechodzą w wyżynne obszary zajęte przez pustynie. Natomiast na północy góry środkowego Afganistanu przechodzą w stepowo-lessową równinę turkiestańską

⁴ A. Siddique, *Afghanistan's Ethnic Divides*, http://www.observatori.org/paises/pais_87/documentos/ABUBAKAR_SIDDIQUE.pdf [dostęp: 18.04.2020].

⁵ Afghanistan national development strategy. An Interim Strategy for Security, Governance, Economic Growth & Poverty Reduction, <https://www.nps.edu/documents/105988371/107571254/National+Development+Strategy.pdf/8176334f-927b-495a-81e2-d899c57c1afb> [dostęp: 10.04.2020].

[Kałuski 1985]. Klimat Afganistanu jest surowy, suchy kontynentalny i cechują go duże amplitudy temperatur dobowych i rocznych. Niewielkie, ale często gwałtowne opady atmosferyczne sprawiają, iż rzeki położone na prezentowanym obszarze charakteryzują się również dużymi wahaniami stanów wód. Szata roślinna Afganistanu jest dość skąpa – ma charakter pustynny i stepowy. Okazała roślinność podzwrotnikowa występuje głównie w dolinie rzeki Kabul, w pobliżu miasta Dżelalabad, gdzie utworzono rezerwat przyrody Nuristan Forest National Reserve. Północ Afganistanu jest całkowicie odmienna, okolice Mazar-e-Shariff są bardziej zielone. Lesistość kraju to tylko ok. 3,0% ogólnej powierzchni kraju.

Ważnym aspektem rozwoju turystyki jest infrastruktura komunikacyjna. Przebieg głównych dróg w Afganistanie odpowiada z reguły dawnym traktom historycznym, których układ jest zazwyczaj kolisty i odnosi się do okręgów wokół potężnych masywów górskich centralnej części kraju. Głównym szlakiem jest droga stanowiąca fragment szosy panazjatyckiej, prowadząca od granicy z Iranem przez Herat, Kandahar i Kabul, a dalej w kierunku Pakistanu [Kałuski 1985]. Sieć drogowa jest słabo rozwinięta, natomiast transport kolejowy i rzeczny praktycznie nie istnieje, co stanowi dość sporą barierę w możliwości poruszania się po Afganistanie. Większe znaczenie dla rozwoju turystyki ma transport lotniczy. W Afganistanie znajduje się bowiem 28 portów lotniczych cywilnych, wojskowych lub cywilno-wojskowych⁶.

Wybrane zasoby turystyczno-militarne Afganistanu

Ciągły rozwój sztuki wojennej już od wielu stuleci jeszcze przed naszą erą wymuszał powstawanie coraz doskonalszych budowli służących obronności. Obiekty o różnorodnych geometrycznych formach, ujęte w sztywne, precyzyjne ramy, były odpowiedzią na coraz nowocześniejsze i skuteczniejsze rodzaje broni o coraz większej sile rażenia. O randze poszczególnych obiektów decydują, z jednej strony, ich walory architektoniczno-militarne, do których M. Lawin i A. Stasiak zaliczają m.in. unikalność rozwiązań konstrukcyjnych i obronnych, a z drugiej strony – walory historyczno-emocjonalne (np. miejsca pamięci narodowej). W wielu przypadkach zdarza się tak, że obiekty te stanowią miejsca bezpośredniego kontaktu z historią, a ich zwiedzanie często kreuje postawy patriotyczne i inne [Lawin, Stasiak 2009].

Jednym z bardziej interesujących obiektów militarnych zlokalizowanych w granicach Afganistanu jest Cytadela Bala Hissan w Ghazni. Jej konstrukcja pochodzi z przełomu X i XI wieku i została wybudowana w mieście określanym w języku *dari*⁷ jako „klejnot”. Samo miasto było jednym z najważniejszych ośrodków na kupieckim szlaku. Ghazni było bowiem niegdyś także stolicą imperium sułtana Mahmuda, który utworzył własne państwo, rozciągające się między Persją, Radżastanem, turkmeńskimi

⁶ Baza lotnicza Bagram, porty lotnicze: Bamian, Chost, Chwahan, Czaghczaran, Darwaz, Dżalalabad, Fajzabad, Farah, Gardez, Ghazni, Herāt, Kabul, Kala-je Nau, Kandahar, Kunduz, Laszkar-gah, Majmana, Mazar-i Szarif, Nimroz, Oruzgan, Razer, Sardeh Band, Szighnan, Talokan, Tirin Kot, Urgun, Zarandż.

⁷ Afgańska odmiana języka perskiego.

pustyniami a górami i przełęczami Pakistanu. Ghaznawidzi dzięki zdobytym łupom przemienili swoją stolicę w jeden z najważniejszych ośrodków ówczesnego świata islamu, a także w ośrodek nauki, kultury i sztuki. Było w nim wiele wspaniałych pałaców i kupieckich kamienic, bibliotek, szkół, jak również meczetów i minaretów. Właśnie w tym czasie znakiem rozpoznawczym Ghazni i Ghaznawidów stała się wybudowana przez nich cytadela, która strzegła dostępu do miasta. Niestety po wspaniałej cytadeli z czterdziestopięciometrową basztą, która była wizytówką tego miasta, pozostały tylko ruiny – baszta runęła dokładnie dnia 14 czerwca 2019 r. (ryc. 2). W chwili obecnej obiekt nie jest udostępniony turystom, ale można go podziwiać z centrum miasta. Ciekawostką jest fakt, że w 2013 roku Ghazni zostało wybrane przez *Islamic World Educational, Scientific and Cultural Organization* (ISESCO⁸), na stolicę kultury muzułmańskiej i otrzymała fundusze na konserwację wielu zabytków – w tym miejskich murów, XII-wiecznych minaretów, pałacu sultana Massuda, prezentowanej cytadeli, a także na remont infrastruktury komunalnej [Jagielski 2019]. Środki te zatem nie zostały należycie wykorzystane, z negatywnym skutkiem dla utrzymania dziedzictwa historycznego. Wszelkie środki finansowe wydają się nieodzowne, jeśli bierze się pod uwagę rozwój turystyki w Afganistanie. Takich zniszczonych miejsc jak w Ghazni jest w tym kraju setki, ale mimo tego rozwój turystyki nie jest w nich niemożliwy.

Kolejnym, ważnym obiektem o charakterze militarnym w Afganistanie jest cytadela Qala-i-Ikhtiyaruddin, ulokowana w starożytnym mieście Herat. Miasto, w którym się znajduje, zostało wpisane w 2004 r. na afgańską Listę informacyjną UNESCO jako obiekt kulturowy – Herat został założony w około 500 r. p.n.e. Zachowały się w nim liczne zabytki, m.in. wspomniana cytadela z XV w., która została wzniesiona w miejscu dawnej fortecy z czasów Aleksandra Macedońskiego z ok. 330 r. p.n.e. W Heracie znajdują się również mauzolea: żony Szahrucha i poety Abdullaha Ansariego.

Cytadela w obecnej formie została ukształtowana przez Karta Malika Fkhruddina w 1305 r. i może pochwalić się burzliwą historią. Pod murami cytadeli walczyli Dżyngis Chan i Timur. Wyrządzone budowli szkody po bitwie po wielu latach naprawił syn Timura – Shah Rukh przy pomocy 7 tys. robotników. Warownia była sercem Imperium Timura przez sto lat (1405–1506), ale po tym okresie Imperium zaczęło się rozpadać i ulegało napadom ze strony Uzbeków i Persów. W XIX w. cytadela była utrzymywana przez pretendentów do tronu Kabulu jako niezależna. Następnie przez niedługi okres w 1929 r. gubernator Heratu asygnował Habibullaha II, znanego również jako Bacha Saqao – tadżyckiego poszukiwacza przygód z Koh Daman – na tron Kabulu na dziewięć miesięcy [Hatch Dupree 1977].

⁸ Pol. Islamska Światowa Organizacja Edukacyjna, Naukowa i Kulturowa.

Ryc. 2. Ruiny cytadeli Bala Hissan w Ghazni
Fig. 2. The ruins of the Bala Hissan citadel in Ghazni
Źródło: zbiory własne (D. Krupa).

Ryc. 3. Cytadela Qala-i-Ikhtiyaruddin w Herat
Fig. 3. The Qala-i-Ikhtiyaruddin Citadel in Herat
Źródło: Podróże Onet, <https://podroze.onet.pl/ciekawe/herat-czeka-na-turystow/tnkpdyn>
[dostęp: 16.04.2020].

Jedną z najznamienitszych budowli w Afganistanie, a zarazem wspaniałym obiektem militarnym, jest starożytna cytadela i mury w Kabulu (ryc. 3). Bala Hissar (pol. Wysoki Fort, ang. *High Fort*) znajduje się na południe od nowoczesnego centrum miasta, na końcu góry Kuh-e-Sherdarwaza. Mury Kabulu, które mają 20 stóp wysokości (6,1 m) i 12 stóp grubości (3,7 m), zaczynają się od fortecy i ciągną się grzbietem górskim szerokim łukiem w dół do rzeki. Posiada kilka bram zapewniających dostęp do twierdzy oraz strategicznie rozmieszczone wieże wartownicze. Mury, które sięgają czasów V w n.e. (okres Hefthalitu), były wielokrotnie przebudowywane i remontowane przez kolejne dynastie do XVIII w. Za fortem znajduje się góra Kōh-e Shēr Darwāzah (pol. Drzwi Lwa).

Bala Hissar została pierwotnie podzielona na dwie części: dolną fortecę, gdzie zlokalizowano stajnie, koszary i trzy pałace królewskie, oraz górną fortecę (rzeczywisty fort o nazwie Bala Hissar), w której mieści się zbrojownia i loch Kabulu, znany jako ang. *Black Pit* lub pers. *Siyah Chal*, co po polsku znaczy tyle co czarny dół, loch.

Bala Hissar Kabula, wznosząca się 150 stóp nad równinę, była świadkiem większości ekscytujących wydarzeń w historii Afganistanu aż do wiosny 1880 roku. Rezydował w nim m.in. Babur na początku XVI w. (założyciel Imperium Mogołów w Indiach) oraz inni władcy aż do XIX w. We wrześniu 1879 r. brytyjski oddział pod dowództwem sir Louisa Cavagnari'ego został odcięty przez Afgańczyków w jednej z jej części. Był to protest przeciwko brytyjskiej ingerencji w sprawy Afganistanu. Ostatecznie armia brytyjska zajęła Bala Hissar i powiesiła zbuntowanych wodzów afgańskich na szubienicach wzniesionych na jej dziedzińcu. Cytadelę wyburzono następnej wiosny, w 1880 r., co zostało opisane przez brytyjskiego generała Fredericka Sleigha Roberta. Według niego wyburzenie to ustanowiło „trwały pomnik zdolności do pomszczenia naszych rodaków” [Hatch Dupree 1977, s. 83]. Generał F.S. Roberts chciał całkowicie wyrównać fortecę, ale ostatecznie została ona wzmocniona i ufortyfikowana na kilka miesięcy przed opuszczeniem Afganistanu przez Brytyjczyków.

Ważnymi wydarzeniami w historii cytadeli w XX w. były: powstanie w Bala Hissar, zorganizowane przez ugrupowania antyrządowe dnia 5 sierpnia 1979 r., oraz konflikt między frakcjami podczas wojny domowej w Afganistanie w 1994 r. między siłami Ahmada Szaha Masuda i Gulbuddina Hekmatjara. W rezultacie tych wydarzeń znaczna część twierdzy została uszkodzona.

Obecnie, patrząc na zewnętrzną ścianę głównej fortecy, można zobaczyć warstwy materiałów budowlanych z lat zniszczenia i ponownej fortyfikacji. Czołgi i inne wraki wojenne z ostatnich 30 lat porzucane są na szczycie wzgórza. Dużą część zbocza zajmują tunele i podziemny magazyn. Okopy z czasów operacji *Enduring Freedom* otaczają najwyższy poziom wzgórza, które ozdabiają flagi Afganistanu [Maloney 2005].

Bardzo ważnym miejscem dla Afgańczyków jest mauzoleum wspomnianego wyżej Ahmada Szaha Masuda. Ten charyzmatyczny bohater narodowy żył w latach 1954–2001. Był on afgańskim nacjonalistą, rewolucjonistą i przywódcą mudżahedinów, a z pochodzenia Tadżykiem. W latach 70. XX w. studiował na politechnice w Kabulu. Był także uczestnikiem wojny afgańskiej i działał w Stowarzyszeniu

Muzułmańskim. W 1992 r. dowodził wojskami mudżahedinów, które zajęły Kabul, a następnie został ministrem obrony w rządzie B. Rabbaniego. Od 1994 walczył na terenie Afganistanu przeciw talibom. Stworzył własną armię i założył bazy szkoleniowe w kryjówkach górskich, gdzie szkolił swoich podopiecznych, organizował zasadzki i akcje zbrojne. W latach 1996–2001 pełnił funkcję dowódcy Sojuszu Północnego. „Lew z Pandższiru” został zamordowany w 2001 r. przez terrorystów. A. Szah Masud został pochowany w dolinie Pandższiru na wzgórzu, w pobliżu rodzinnej wsi (ryc. 4)⁹.

Ryc. 4. Grobowiec Ahmada Szaha Masuda

Fig. 4. The tomb of Ahmad Shah Masud

Źródło: The Raving Reporter, <http://theravingreporter.com/ethnic-powerbroking-warlords-and-corruption-in-afghanistans-fairly-democratic-2004-presidential-election/> [dostęp: 29.04.2020].

Kolejną grupą zasobów turystyczno-militarnych, dostępnych dla potencjalnego turysty na terenie całego kraju, są pojazdy i urządzenia wojskowe pozostawione zazwyczaj poza miastami. Armie na całym świecie bowiem, już od pierwszych chwil powstania, gromadzą środki walki zwiększające szanse obronne lub siłę rażenia strony atakującej [Jędrysiak, Mikos von Rohrscheidt 2011]. Współcześnie broń i rozmaite urządzenia wojskowe stanowią doskonałe obiekty zainteresowań turysty militarnego (ryc. 5). W związku z tym, iż prawo wielu krajów dopuszcza gromadzenie uzbrojenia lub ich części w celach kolekcjonerskich, Afganistan – jako rezerwuuar szczególnie wartościowych egzemplarzy broni z różnych epok – staje się atrakcyjnym kierunkiem dla turystów poszukujących tego typu artefaktów. Wyposażenie i pojazdy nieprzedstawiające dla armii wartości materialnej, z uwagi na ich znaczny stopień zniszczenia lub nieopłacalność transportu do macierzystych baz, były porzucane w miejscach

⁹ Portal wiedzy Onet, https://zapytaj.onet.pl/encyklopedia/123316,,,masud_ahmad_szah,haslo.html [dostęp: 29.04.2020].

zakończenia działań. Część sprzętu została porzucona z uwagi na brak możliwości jego ewakuacji podczas działań zbrojnych. Sprzęt taki, a niejednokrotnie również jego historia, może być interesującym obiektem turystycznym.

Ryc. 5. Porzucone pojazdy wojskowe w prowincji Ghazni

Fig. 5. Abandoned military vehicles in Ghazni province

Źródło: zbiory własne (D. Krupa).

Ryc. 6. Zabytkowy czołg Renault FT-17 odnaleziony w Afganistanie – przed i po renowacji

Fig. 6. Historic Renault FT-17 tank found in Afghanistan – before and after renovation

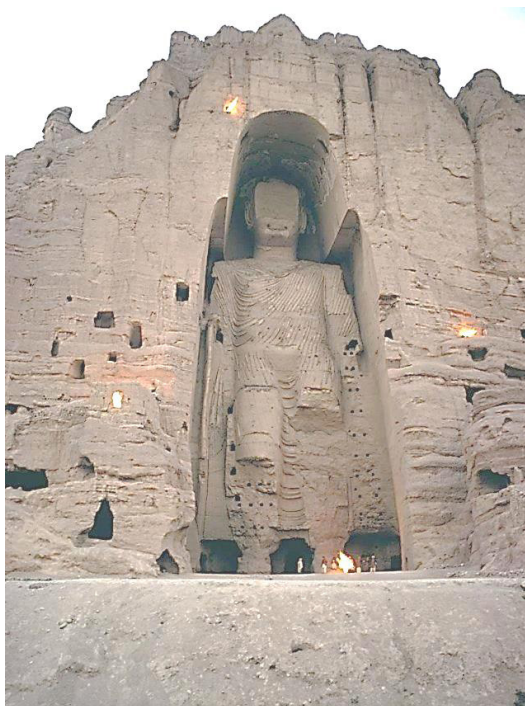
Źródło: Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, <http://www.muzeumwp.pl/galerie/146,czolg-renault-ft-17-8211-militarny-unikat-w-muzeum-wojska-polskiego.php> [dostęp: 28.04.2020], Defence 24, <https://www.defence24.pl/renault-ft-17-pojedzie-w-listopadowej-defiladzie-owlasnych-silach> [dostęp: 28.04.2020].

Niezwykle atrakcyjnym sprzętem wojskowym jest zabytkowy czołg Renault FT-17 z czasów wojny polsko-bolszewickiej z 1920 roku, który został znaleziony w Afganistanie. Przejęcia czołgu dokonał 20 października 2012 r. polski ambasador w Kabulu Piotr Łukasiewicz. W organizację transportu sprzętu do Polski włączył się także ówczesny prezydent Bronisław Komorowski¹⁰. Odnaleziony czołg podobno,

¹⁰ Newsweek, <https://www.newsweek.pl/renault-ft-17-wojna-polsko-bolszewicka-polska-afganistan-msz/z5q56g1> [dostęp: 17.04.2020].

„po przechwyceniu przez Rosjan w czasie wojny 1920 r., trafił w 1923 r. jako darowizna Rosji Sowieckiej dla ówczesnego emira Afganistanu”¹¹. Renowacji czołgu dokonało Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie oraz Zakłady Mechaniczne Bumar-Łabędy (ryc. 6).

Ostatnimi prezentowanymi w niniejszym opracowaniu obiektami, które niewątpliwie stanowią turystyczną atrakcję, są Posągi Buddy w Bamianie (ryc. 7).

Ryc. 7. Posągi Buddy w Bamianie

Fig. 7. Buddha statues in Bamian

Źródło: National Geographic, <https://www.nationalgeographic.org/photo/5sra/> [dostęp: 29.04.2020].

Posągi Buddów zostały wydrążone w środkowym Afganistanie w VI w n.e. przez buddyjskich mnichów. Kompleks obiektów składał się z pięciu figur wyrzeźbionych w tradycji indyjskiej. Najwyższa figura miała 53 m wysokości, natomiast najniższa – 9 m [Hatch Dupree 1977]. Choć początkowo charakter rzeźb był religijny, to po ich wyburzeniu przez talibów na początku 2001 r. zasadniczo zmienił swoją dotychczasową naturę. Obecnie są one bowiem dowodem aktywności radykalnej ideologii i działalności terrorystów, którzy zniszczyli za pomocą ognia artyleryjskiego i materiałów wybuchowych dwa największe posągi Buddy (tj. 53-metrowego z 554 roku n.e.

¹¹ Historia.org, <https://historia.org.pl/2012/10/20/unikatowy-czolg-renault-ft-17-trafi-z-afganistanu-do-polski/> [dostęp: 17.04.2020].

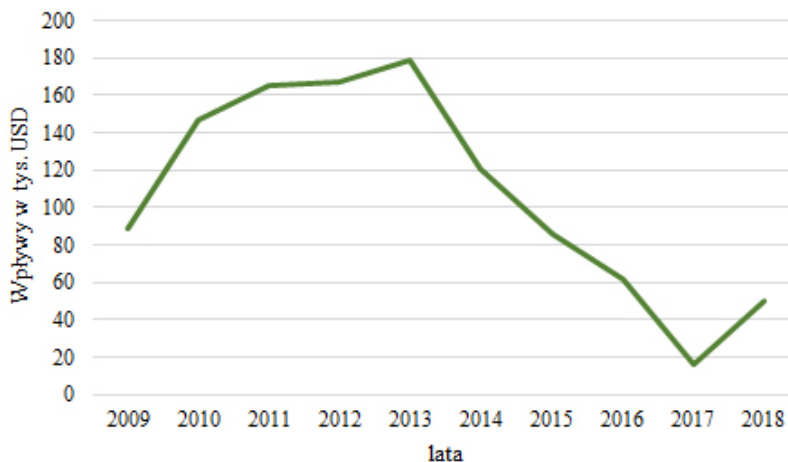
oraz 36-metrowego z 507 roku n.e.). W 2003 r. krajobraz kulturowy i zabytki archeologiczne w dolinie rzeki Bamian umieszczono na liście światowego dziedzictwa UNESCO jako obiekt zagrożony.

Statystyka turystyczna Afganistanu

Zainteresowanie turystyką w Afganistanie zmieniało się na przestrzeni ostatniej dekady. Dane Banku Światowego, udostępnione na stronie CEIC Data¹², wskazują, że w ostatnich 2 latach objętych analizą – lata 2017 i 2018 – obserwuje się ponowny wzrost podstawowych statystyk dotyczących turystyki w Afganistanie. Jednym z identyfikatorów tego wzrostu może być wskaźnik wpływów z międzynarodowej turystyki w tys. USD, który odzwierciedla wydatki pochodzące od międzynarodowych turystów przyjeżdżających, w tym płatności na rzecz krajowych przewoźników z tytułu transportu międzynarodowego. Wpływy te obejmują także wszelkie inne przedpłaty dokonane za towary lub usługi otrzymane w kraju docelowym (ryc. 8).

Kolejnym ważnym wskaźnikiem w ocenie możliwości rozwoju turystyki w prezentowanym kraju jest odsetek przychodów z turystyki międzynarodowej z całkowitego eksportu. Najogólniej rzecz biorąc, są to te same wydatki międzynarodowych turystów przyjeżdżających, którzy dokonywali płatności na rzecz krajowych przewoźników z tytułu transportu międzynarodowego. Mogą one również obejmować rachunki od odwiedzających jednodniowych, z wyjątkiem przypadków, gdy są one wystarczająco ważne, aby uzasadnić odrębną klasyfikację. Ich udział w eksporcie jest obliczany jako stosunek do eksportu dóbr i usług, które obejmują wszystkie transakcje między rezydentami kraju i reszty świata obejmujące zmianę własności z rezydentów na nierezydentów towarów ogólnych, towarów wysyłanych do przetworzenia i napraw, jak również złoto niemonetarne i usługi (ryc. 9). Wskaźnik ten stanowi swoiste odzwierciedlenie poprzedniego identyfikatora – praktycznie pokrywają się w czasie wzajemnie okresy spadków oraz wzrostów udziałów wpływów z turystyki w ogólnych przychodach z eksportu.

¹² CEIC Data, <https://www.ceicdata.com/en/afghanistan/tourism-statistics> [dostęp: 24.04.2020].

Ryc. 8. Wpływy z międzynarodowej turystyki w Afganistanie w tys. USD

Fig. 8. Revenues from international tourism in Afghanistan in thous. USD

Źródło: CEIC Data, <https://www.ceicdata.com/en/afghanistan/tourism-statistics> [dostęp: 24.04.2020].

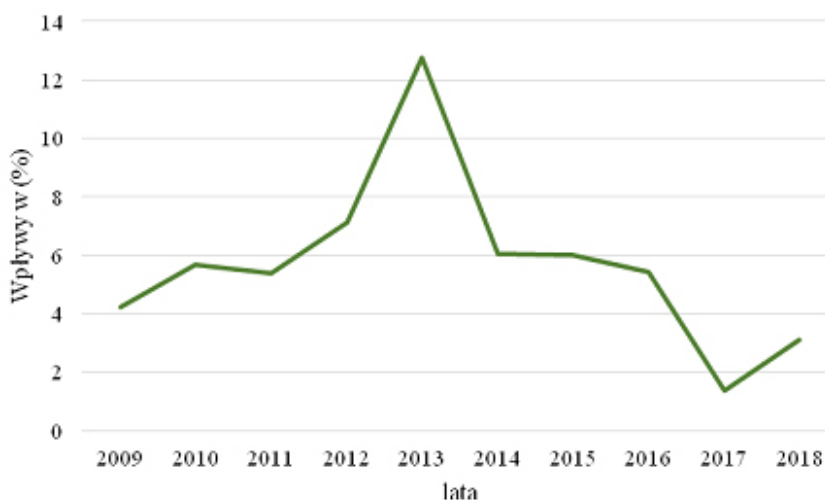
W latach 2009–2013 nastąpił wzrost w tej kategorii wpływów z 89 tys. USD do 179 tys. USD. Po tym okresie zanotowano znaczny spadek wpływów – aż do 2017 r. – do 16 tys. USD. W 2018 r. wpływy z międzynarodowej turystyki ponownie wzrosły do 50 tys. USD. Przychody te dla państwa o podobnej populacji co Polska oraz z dwukrotnie większą powierzchnią stanowią wartość symboliczną, co nie zmienia faktu, że na tej podstawie można jednak wykazać pewną dynamikę.

Dla uzupełnienia ww. statystyk poniżej przedstawiono również trzeci wskaźnik – wpływy kasowe z transportu pasażerskiego turystyki międzynarodowej w tys. USD (ryc. 10). Wskaźnik ten prezentuje wydatki zagranicznych turystów na transport w Afganistanie (na rzecz przewoźników – rezydentów i nierezydentów). Oprócz usług objętych taryfami pasażerskimi – w tym taryf, które są częścią wycieczek zorganizowanych, ale z wyłączeniem taryf wycieczkowych, które są uwzględnione w podróży – usługi pasażerskie obejmują takie elementy, jak opłaty za nadbagaż, pojazdy lub inne osobiste rzeczy towarzyszące turystom oraz wydatki na jedzenie, napoje lub inne przedmioty, w przypadku których pasażerowie ponoszą wydatki podczas przebywania na pokładzie przewoźników¹³.

Przedstawione na ryc. 8 dane wskazują, iż w przypadku ostatniego omawianego wskaźnika wpływy z transportu wzrastały ponownie nie od 2017, a już od 2015 r.,

¹³ Uogólniając – wpływy te są obliczone są na podstawie bazy podmiotów, które kontroluje rząd (np. umów międzynarodowych dotyczących przewozu zagranicznych sił wojskowych, oficjalnych delegacji, oficjalnych działań biur podróży itd.). Obecnie nie ma możliwości realnej oceny turystycznego transportu pasażerskiego w sytuacji, gdy system fiskalny praktycznie nie istnieje na poziomie lokalnym.

w którym wartość minimalna wynosiła 7 tys. USD, a przez lata 2016–2018 ponownie wzrosła do 22 tys. USD.

Ryc. 9. Odsetek wpływów z międzynarodowej turystyki w Afganistanie z całkowitego eksportu
 Fig. 9. Percentage of revenues from international tourism in Afghanistan from total exports
 Źródło: CEIC Data, <https://www.ceicdata.com/en/afghanistan/tourism-statistics> [dostęp: 24.04.2020].

Statystyki dostępne na portalu internetowym Google Trends jednoznacznie wskazują, że popularność tego kraju zmieniała się na przestrzeni dziesięciu lat¹⁴: największe zainteresowanie dla zapytania wyszukiwarki np. hasła *Afghanistan, tourism* (pol. „Afganistan, turystyka”) nastąpiło w kwietniu 2010 r. (100,0%¹⁵), a najmniejsze w sierpniu i listopadzie 2009 r.; maju 2015 r.; lutym i listopadzie 2017 r. – 0,0% (ryc. 11).

Zasięg geograficzny Afganistanu w świetle możliwości rozwoju turystyki nie był jednak dotychczas zbyt rozległy. Według danych Google Trends wynika, że największe zainteresowanie tą tematyką na przestrzeni ostatniej dekady było w Indiach (100,0%), Wielkiej Brytanii (36,0%) oraz w Stanach Zjednoczonych (23,0%) (ryc. 12). Przedstawione powyżej dane mają charakter jedynie poglądowy. Podczas wpisywania w wyszukiwarkę Google Trends konkretnych miast lub obiektów historycznych zlokalizowanych w Afganistanie otrzymuje się dużo bardziej zróżnicowane rekordy.

¹⁴ Zakres wyszukiwania: 1.01.2009–31.12.2019 dla hasła: „Afghanistan tourism”. Hasło wyszukiwania ustalono w języku angielskim ze względu na większą znajomość tego języka wśród mieszkańców Ziemi.

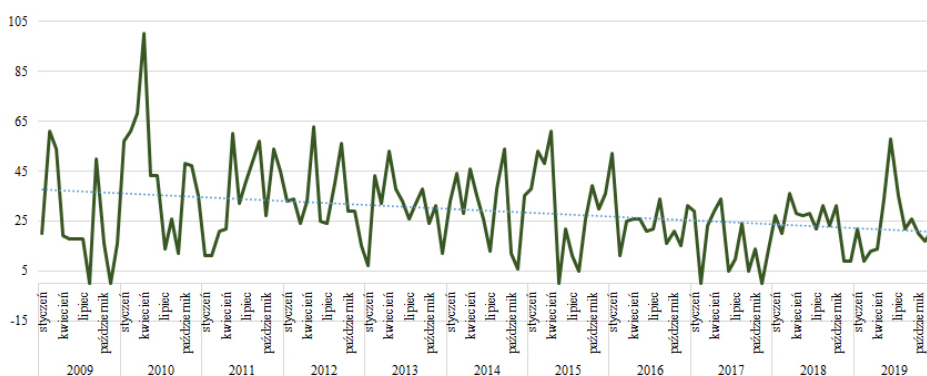
¹⁵ Dynamika wyszukiwania hasła wg obliczeń Google Trends.

Ryc. 10. Wpływy kasowe z transportu pasażerskiego turystyki międzynarodowej w Afganistanie w tys. USD

Fig. 10. Cash receipts from passenger transport of international tourism in Afghanistan in thous. USD

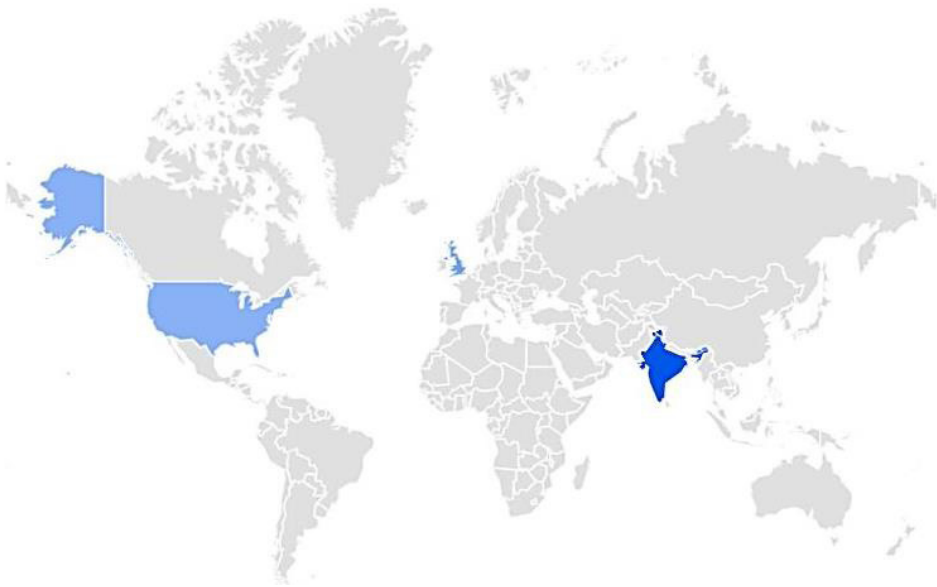
Źródło: CEIC Data, <https://www.ceicdata.com/en/afghanistan/tourism-statistics> [dostęp: 24.04.2020].

Ryc. 11. Wynik rekordu dla zapytania: „Afghanistan, tourism” (pol. „Afganistan, turystyka”) na stronie internetowej Google Trends dla okresu 1.01.1999–31.12.2019

Fig. 11. Record result for the query: ‘Afghanistan, tourism’ on the Google Trends website for the period 01.01.1999–31.12.2019

Źródło: Google Trends, <https://trends.google.com/trends/explore?date=2009-01-01%202019-12-31&q=afghanistan%20tourism> [dostęp: 20.04.2020], opracowanie własne.

Ryc. 12. Wynik rekordu dla zapytania: „Afghanistan, tourism” (pol. „Afganistan, turystyka”) na stronie internetowej Google Trends dla okresu 1.01.1999–31.12.2019

Fig. 12. Record result for the query: ‘Afghanistan, tourism’ on the Google Trends website for the period 01.01.1999–31.12.2019

Źródło: Google Trends, <https://trends.google.com/trends/explore?date=2009-01-01%202019-12-31&q=afghanistan%20tourism> [dostęp: 20.04.2020], opracowanie własne.

Podsumowanie

W artykule zaprezentowano niektóre zasoby turystyczne Afganistanu, ze szczególnym odniesieniem do zasobów turystyczno-militarnych. Jednym z takich zasobów było dziedzictwo kulturowe i historyczne, dzięki czemu przybliżono ogólną specyfikę badanego obszaru w świetle aktualnego bezpieczeństwa i możliwości uprawiania turystyki.

Bardzo ważnym aspektem niniejszego opracowania było omówienie specyficznej formy budowli obronnych, jaką stanowią liczne cytadele zlokalizowane w Afganistanie. Przedstawiono trzy z nich, tj. cytadelę Bala Hissan w Ghazni, cytadelę Qalati-Ikhtiyaruddin ulokowaną w Herat oraz cytadelę Bala Hissar z murami obronnymi w Kabulu. Interesującym przykładem odbywania turystyki militarnej w Afganistanie może być obserwacja i eksploracja porzuconych pojazdów i urządzeń wojskowych, oczywiście z zachowaniem należytego bezpieczeństwa, gdyż wiele z tych pojazdów znajduje się na aktywnych polach minowych.

Jednym z celów opracowania była próba odpowiedź na pytanie, czy przy obecnym stanie gospodarki, a przede wszystkim stanie bezpieczeństwa państwa możliwy

jest rozwój jakiegokolwiek formy turystyki, a *stricte* turystyki militarnej. Odpowiedź na tak postawione pytanie jest złożona. Przeprowadzone badania nad występowaniem interesujących atrakcji turystycznych dla potencjalnego turysty poruszającego się po Afganistanie jest pozytywna. Na terenie omawianego państwa znajduje się wiele historycznych obiektów pełniących funkcje militarne. Dużym minusem może być jednak aktualny stan tych obiektów oraz infrastruktury wokół nich. Afganistan jest kierunkiem turystycznym dla najmniej wymagających turystów, dobrze przygotowanych do niezależnego funkcjonowania w sytuacji nieistniejącej lub bardzo ubogiej bazy turystycznej. Bariery są również możliwości poruszania się po Afganistanie (słabo rozwinięta sieć linii drogowych i praktycznie brak kolejowych).

Jeśli chodzi o aspekt bezpieczeństwa zwiedzania Afganistanu, to niestety kraj ten nie jest spokojnym obszarem. Ministerstwo Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej odradza podróże do Afganistanu, a obywatelom polskim przebywającym w Afganistanie sugeruje się niezwłoczne jego opuszczenie. Powodem tej sytuacji jest kryzys bezpieczeństwa wewnętrznego kraju, przejawiający się starciami lokalnych grup zbrojnych z siłami rządowymi. Według danych MSZ regularnie dochodzi tam do ataków terrorystycznych, występuje też bardzo wysokie zagrożenie porwaniami. Nągminna jest również korupcja. Potencjalni turyści powinni liczyć się z częstymi kontrolami, a nawet zatrzymaniami, co może powodować długotrwały pobyt w areszcie. Ostrożność zachować należy również w czasie wykonywania zdjęć lub nagrań wideo, a przede wszystkim podczas poruszania się poza miastami, gdzie często występują ślady działań wojennych, jak miny i niewypały¹⁶.

Zakres podstawowych badań obejmował analizę statystyk dotyczących aktualnych wpływów z turystyki oraz analizę turystycznego zainteresowania obszarem Afganistanu na podstawie statystyk Banku Światowego i danych zgromadzonych na stronach internetowych Google Trends. Przedstawiony w artykule materiał statystyczny może wskazywać, iż w najbliższych latach zainteresowanie Afganistanem jako krajem destynacji turystycznej może wzrastać.

Reasumując, Afganistan posiada wystarczające militarne zasoby turystyczne, aby rozwój tej formy turystyki mógł się rozwijać, co będzie możliwe jedynie wtedy, gdy nastąpi stabilizacja sytuacji bezpieczeństwa. W przeciwnym razie, mimo obiecujących prognoz, podróżowanie tam w celach turystycznych nie będzie możliwe i stanowić będzie zagrożenie wolności, zdrowia, a nawet życia.

Na zakończenie warto również przytoczyć słowa Paula Clammera, iż zachęcanie do uprawiania turystyki nie stanowi panaceum na problemy Afganistanu, ale powrót turystów z pewnością poprawiłby stabilność kraju, przyczyniając się do dalszego ożywienia gospodarki. Obecnie, ale również w latach 70., zachodnie rządy odradzały obywatelom podróże do Afganistanu, zarówno osobom prywatnym, jak i organizatorom wycieczek. Stabilność ma bowiem ogromne znaczenie dla turystyki nie tylko w Afganistanie. Jednak przy odpowiednich warunkach Afganistan

¹⁶ Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP, <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/afganistan> [dostęp: 20.04.2020].

może znacznie zyskać z rozwoju turystyki – nie tylko pod względem gospodarczym, ale także kulturalnym – poprzez pomoc w ponownym połączeniu Afgańczyków ze światem zewnętrznym po dziesięcioleciach izolacji¹⁷.

Literatura

- Afghanistan national development strategy. An Interim Strategy for Security, Governance, Economic Growth & Poverty Reduction, <https://www.nps.edu/documents/105988371/107571254/National+Development+Strategy.pdf/8176334f-927b-495a-81e2-d899c57c1afb> [dostęp: 10.04.2020].
- Balcerowicz P., 2001, *Afganistan: historia, ludzie, polityka*, Wydawnictwo Akademickie DIALOG, Warszawa.
- Biran A. & Hyde K.F., 2013, *New Perspectives on Dark Tourism*, International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research, 7(3), s. 191–198, <http://dx.doi.org/10.1108/IJCTHR-05-2013-0032> [dostęp: 23.02.2020].
- CEIC Data, <https://www.ceicdata.com/en/afghanistan/tourism-statistics> [dostęp: 24.04.2020].
- Chhabra D., Healy R. & Sills E., 2003, *Staged Authenticity and Heritage Tourism*, Annals of Tourism Research, 30(3), s. 702–719.
- Chylińska D., 2006, *Nowożytnie fortyfikacje stałe – wybrane problemy*, „Turystyka i rekreacja”, 2/2006, s. 52–63.
- Clammer P., *A place for tourism in Afghanistan's recovery?*, http://afghandata.org:8080/jspui/bitstream/azu/3076/1/azu_acku_pamphlet_ds352_c636_2004_w.pdf [dostęp: 10.04.2020].
- Cynarski W., 2012, *Castles as the heritage of Polish fortification art and as a tourist attraction*, “IDO MOVEMENT FOR CULTURE. Journal of Martial Arts Anthropology”, 12(4), s. 44–55.
- Defence 24, <https://www.defence24.pl/renault-ft-17-pojedzie-w-listopadowej-defiladzie-o-wlasnych-silach> [dostęp: 28.04.2020].
- Emerson A.W. & Guarante A., 2009, *Managing the Tensions in Marketing Military Heritage as Visitor Attractions*, Paper Presented at the Australian and New Zealand Marketing Academy (ANZMAC) Conference 2009.
- Encyklopedia techniki wojskowej*, 1987, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa.
- Google Trends*, <https://trends.google.com/trends/explore?date=2009-01-01%202019-12-31&q=afghanistan%20tourism> [dostęp: 20.04.2020].
- Hatch Dupree N., 1977, *An Historical Guide to Afghanistan*, Afghan Air Authority, Afghan Tourist Organization, Kabul, Jagra, Tokyo.
- Historia.org*, <https://historia.org.pl/2012/10/20/unikatowy-czolg-renault-ft-17-trafi-z-afganistanu-do-polski/> [dostęp: 17.04.2020].
- Huh J., 2002, *Tourist Satisfaction with Cultural/Heritage Sites: The Virginia Historic Triangle*, Blacksburg: Virginia Polytechnic Institute and State University (Master's Thesis).

¹⁷ Clammer P., *A place for tourism in Afghanistan's recovery?*, http://afghandata.org:8080/jspui/bitstream/azu/3076/1/azu_acku_pamphlet_ds352_c636_2004_w.pdf [dostęp: 10.04.2020].

- Huntington S.P., 2007, *Zderzenie cywilizacji*, Wydawnictwo Muza, Warszawa.
- Interest in Military Heritage Research Summary*: November 2015, Tourism NT (2015), <http://www.tourismnt.com.au/~media/files/corporate/strategies/military%20history%20snapshot%20v02november2015northernterritoryaustralia.ashx> [dostęp: 1.03.2020].
- Jagielski W., 2019, *Zniszczone klejnoty*, <https://www.tygodnikpowszechny.pl/zniszczony-klejnot-159408> [dostęp: 16.04.2020].
- Jędrysiak T., Mikos von Rohrscheidt A., 2011, *Militarna turystyka kulturowa*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Jureńczyk Ł., 2013, *Wojna z talibami i Al-Kaidą: Afganistan 1994–2012*, Wydawnictwo Naukowe Grado, Toruń.
- Kalinowska D., 2019, «Afganistan wiosną». *Ekstremalna turystyka robi karierę*, <https://podroze.dziennik.pl/aktualnosci/artykuly/597066,ekstremalna-turystyka-mroczni-turysci-niebezpieczne-wyprawy-moda.html> [dostęp: 10.04.2020].
- Kałuski S., 1985, *Afganistan*, [w:] *Geografia świata*, J. Barbaga (red.), Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa, s. 454–456.
- Kowalczyk A., 2008, *Współczesna turystyka kulturowa*, [w:] *Turystyka kulturowa. Spojrzenie geograficzne*, A. Kowalczyk (red.), Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Kowalczyk A., 2009, *Turystyka historyczno-militarna. Współczesne formy turystyki kulturowej*, t. 1, AWF im. E. Piaseckiego w Poznaniu, s. 286–312.
- Lamparska J., Malik A., 2011, *Zamki*, Multico Oficyna Wydawnicza, Warszawa.
- Lawin M., Stasiak A., 2009, *Obiekty historyczno-wojskowe*, [w:] *Geografia turystyki Polski. Przewodnik do ćwiczeń krajoznawczych*, A. Stasiak (red.), PWE, Warszawa, s. 129–130.
- Lemelin R.H., Whyte K.P., Johansen K., Desbiolles F.H., Wilson C. & Hemming S., 2013, *Conflicts, Battlefields, Indigenous Peoples and Tourism: Addressing Dissonant Heritage in Warfare Tourism in Australia and North America in the Twenty-First Century*, *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 7(3), s. 257–271.
- Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzykowski J., 2002, *Geografia turystyki Polski*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Logan W., Reeves K., 2009, *Places of Pain and Shame, Dealing With Difficult Heritage*, Oxon: Routledge.
- Łukaszewicz A., 2010, *Afganistan i Irak: ekonomiczny bilans wojny z terroryzmem*, Instytut Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego, Fundacja Studiów Międzynarodowych, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Magee R., Gilmore A., 2015, *Heritage Site Management: From Dark Tourism to Transformative Service Experience?*, *The Service Industries Journal*, 35(15–16), s. 898–917.
- Makowski J. (red.), 2008, *Geografia regionalna świata*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Maloney S.M., 2005, *Enduring the Freedom: A Rogue Historian in Afghanistan*, Potomac Books, Incorporated, Washington D.C.
- Matuszak J.Z., 2014, *Wojsko Polskie w Afganistanie 2002–2014*, Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa.
- Militaria polskich formacji i Wojska Polskiego z lat 1914–1922*, 1989, Stowarzyszenie Miłośników Dawnej Broni i Barwy Oddział Stołeczny im. mjr Franciszka Pukackiego, Stołeczna Pracownia Dokumentacji Dóbr Kultury, Warszawa.

- Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP*, <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/afganistan> [dostęp: 20.04.2020].
- Ministry of Foreign Affairs*, <https://www.mfa.gov.af/about-afghanistan/tourism.html>, [dostęp: 24.04.2020].
- Ministry of Information and Culture Directorate of Tourism Regulatory Affairs*, <https://tourism.gov.af/> [dostęp: 7.04.2020].
- Modrzejewska-Leśniewska J., 2010, *Afganistan*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa.
- Muzealnictwo wojskowe*, 1985, Muzeum Wojska Polskiego, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa, t. III.
- Muzealnictwo wojskowe*, 2017, Muzeum Wojska Polskiego, Muzeum Wojska Polskiego, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa, t. 10.
- Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie*, <http://www.muzeumwp.pl/galerie/146,czolg-renault-ft-17-8211-militaryny-unikat-w-muzeum-wojska-polskiego.php> [dostęp: 28.04.2020].
- Newsweek*, <https://www.newsweek.pl/renault-ft-17-wojna-polsko-bolszewicka-polska-afganistan-msz/z5q56g1> [dostęp: 17.04.2020].
- Petrus J., 1987, *Afganistan: zarys dziejów*, Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”, Warszawa.
- Piątek J.J., 2009, *Narzędzia wojny i ich współczesny rozwój (wybrane aspekty dla XX wieku)*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Poczta J., 2008, *Turystyka militarna jako przejaw nowej formy aktywności turystycznej w Polsce*, https://www.researchgate.net/publication/306252802_Turystyka_militarna_jako_przejaw_nowej_formy_aktynosci_turystycznej_w_Polsce/citation/download [dostęp: 22.02.2020].
- Podróże Onet*, <https://podroze.onet.pl/ciekawe/herat-czeka-na-turystow/tnkpdyn> [dostęp: 16.04.2020].
- Portal wiedzy Onet*, https://zapytaj.onet.pl/encyklopedia/123316,,,masud_ahmad_szah,haslo.html [dostęp: 29.04.2020].
- Prądzyński I., 1985, *Umocnienie polowe*, Polscy Teoretycy Wojskowi, Wojskowy Instytut Historyczny im. Wandy Wasilewskiej, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa.
- Raine R., 2013, *A Dark Tourist Spectrum*, International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research, 7(3), s. 242–256, <http://dx.doi.org/10.1108/IJCTHR-05-2012-0037> [dostęp: 23.02.2020].
- Sadowski P., 2016, *Battlefields of 1939 Campaign in southern Lesser Poland as destinations of military cultural tourism*, [w:] *Tourism Role in the Regional Economy. Cultural tourism as a branded tourism product of cities, towns and regions. Cultural tourism products in Poland*, J. Wyrzykowski, J. Marak, M. Drozdowska (red.), vol. 7, s. 213–226.
- Siddique A., *Afghanistan's Ethnic Divides*, http://www.observatori.org/paises/pais_87/documentos/ABUBAKAR_SIDDIQUE.pdf [dostęp: 18.04.2020].
- Sierakowska-Dyndo J., 2002, *Afganistan – narodziny republiki*, Wydawnictwo Akademickie Wydawnictwo Akademickie DIALOG, Warszawa.
- Stach E., 2013, *Aktualne wykorzystanie obiektów i miejsc militarnych w Polsce w aspekcie militarnej turystyki kulturowej*, [w:] *Fortyfikacje nowożytne w Polsce: badania, realizacje, projekty i zagospodarowanie do współczesnych funkcji*, L. Narębski (red.), Toruń, UM Województwa Kujawsko-Pomorskiego, s. 213–223.

- Stach E., Pawłowska A., Matoga Ł., 2014, *Rozwój turystyki w obiektach i miejscach militarno-historycznych – studium przypadku kompleksów projektu Riese w Górach Sowich*, „Polish Journal of Sport and Tourism”, 21, s. 36–47.
- The Raving Reporter*, <http://theravingreporter.com/ethnic-powerbroking-warlords-and-corruption-in-afghanistans-fairly-democratic-2004-presidential-election/> [dostęp: 29.04.2020].
- UNESCO, *City of Herat*, <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/1927/> [dostęp: 16.04.2020].
- Venter D., 2017, *Examining military heritage tourism as a niche tourism market in the South African context*, *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, Volume 6(1), s. 1–19.
- Zgłobicki W., 2016, *Ocena oferty wybranych obiektów militarnych na obszarze Polski dla potrzeb turystyki dzieci i młodzieży*, *Turystyka Kulturowa*, nr 2, s. 116–134.
- Zienkiewicz A., Podciborski T., 2019, *Ocena atrakcyjności i dostępności zabytkowych obiektów militarnych wykorzystywanych dla potrzeb turystyki* (współautorstwo Podciborski T.), *Acta Scientiarum Polonorum Administratio Locorum*, Vol. 18, No 3(2019), s. 335–343.

Summary

The purpose of the article was to present Afghanistan's tourism resources and assets in the scope of development opportunities for a special, new form of tourism, i.e. military tourism. The detailed goal of the study was to try to answer the question whether in the current state of the economy, and above all the state security, it is possible to develop any form of tourism, and strictly military tourism.

The scope of basic research included analysis of statistics on current tourism expenditure/revenues, volume of tourist traffic, analysis of tourist interest in the area of Afghanistan on the basis of data collected by various institutions, including located in Afghanistan. The whole research is completed by a description of selected anthropogenic and military resources of the examined country.